

Geleneksel Anadolu yerleşmelerinde “ara”ların hermeneutik-fenomenolojisi

Beyhan BOLAK HİSARLIGİL* , Belkıs ULUOĞLU

İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimari Tasarım Programı, 34469, Ayazağa, İstanbul

Özet

Bu makale geleneksel Anadolu yerleşmelerinde mekânsal sürekliliği sağlayan “ara”ları mekân-zamansal bir eylemlilik durumu olarak hermeneutik - fenomenolojik bir anlayışla ele almaktadır. Günümüzün çerçeveleyen, hesaplayan ve temsil eden bilişsel dünyasında insan ve yer birlikteliği mekânsal üretim süreci ile kodlanıp parçalanarak mekân-zamansal sürekliliği sağlayan eklem(lenme)lerin zayıflamasına neden olmuş, iç/dış arasında, bir mekân ve diğeri arasındaki aralar da kaybolmuştur. Bu durumda, olanaklar açan yerler olan araların, iç/dış, aşağı/yukarı, şimdi/sonra gibi konumlanmaları bir karşıtlık olarak dayatmayan, ancak gündelik yaşamdaki bir iç içe birliktelik olarak açarak, insan ve yer ilişkilerindeki kavramsal ve biçimsel kodlara karşı direnç gösteren bir yol açabileceği düşünülmektedir. Geleneksel dönem yerleşimlerinde mekân-zamansal sürekliliğin kurulmasında oluşturuvcu olan niteliklerini günümüzde yitiren aralar, gündelik yaşamı yer ile örtüştürebilen bu yerleşmelerde avlular, sokaklar ve eşiklerde iç içe birliktelikleri açığa çıkarmaktadır. Araların varlığı Alman düşünür Martin Heidegger’in hesaplayıcı düşünme biçimlerinin karşısında hakiki düşünme olarak gördüğü şiirsel düşünmenin gündelik yaşamdaki bir uzantısı olan Anadolu türküleri ışığında araştırılmıştır. Şiirsel düşünmede bir ölçüt alma yolu olan türkülerle mekân-zamansallığın fenomenolojisi, çoğu Anadolu türküsünde geçen “evlerinin önü” motifi üzerinden geleneksel Anadolu yerleşmelerinden Germir, Darsiyak, Reşadiye, Nize ve Talas yerleşimlerinde yapılmıştır. “Evlerinin önü” motifindeki mekan-zamansal konumlanmaları açığa çıkaran ve çok yönlülük anlatan bu “önüdelik”, gündelik yaşamdaki karşılaşmalarla bütün yerleşme boyunca “evde-olma” duygusunu veren araları oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Yerleşme, hermeneutik-fenomenoloji, geleneksel Anadolu yerleşmeleri, türkü.*

*Yazışmaların yapılacağı yazar: Beyhan BOLAK HİSARLIGİL. bolakb@erciyes.edu.tr; Tel: (352) 235 49 24.

Bu makale, birinci yazar tarafından İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimari Tasarım Programında tamamlanmış olan "Yerleşmenin düş(üm)lenmesi: geleneksel anadolu yerleşmelerinde “ara”lar" adlı doktora tezinden hazırlanmıştır. Makale metni 15.10.2007 tarihinde dergiye ulaştı, 28.11.2007 tarihinde basım kararı alınmıştır. Makale ile ilgili tartışmalar 01.02.2009 tarihine kadar dergiye gönderilmelidir.

A hermeneutic-phenomenology of the in-between in vernacular Anatolian settlements

Extended abstract

This article presents a hermeneutic-phenomenological approach for understanding the in-between as a mode of spatio-temporal performance in terms of spatial continuity in vernacular Anatolian settlements. Contrary to thinking the built environment as an extension, it deals with the matter in a way through opening spatio-temporal experiences as the fusion of senses to understand what dwelling is. The reason behind this attempt is to understand the meaning of things and interpret the knowledge of built environment that may clarify present situations dominated mainly by visual limitations. To this aim, a hermeneutic-phenomenological methodology, developed by the German philosopher Martin Heidegger (1889-1976), is embraced since it is based on the human experiences without reducing them to the optical issues. Moreover, this methodology can also offer a way to reveal the meaning of the belonging togetherness of man and place. Today's framing, calculative and representative mode of cognitive world leading to the weakening of spatial relations in spatio-temporal continuity codified through the process of production of space breaks down the embeddings of man and place. Thus the outcome of this mechanical understanding of spatio-temporal articulations eradicated the thresholds that gather outside and inside, one space and another sustaining the continuity. In this article, these thresholds are regarded as the "in-between".

As a place of openings, the in-between where in / out, up/down, now/then, under / above, here / there situations are not side by side constellations, but a belonging togetherness of everyday life that might open a way up in order to resist to the conceptual and formal codes. The in-between, revealing this belonging togetherness of man and place in the courtyards, streets, thresholds of vernacular Anatolian settlements are being traced through Anatolian folk songs called "türkü". As a mode of thinking in Anatolian everyday life, türkü might be regarded as "measure-taking", a critical phrase in Martin Heidegger's philosophy. As a poetic thinking, measure-taking capability of türkü (Turkish folk song) is based on the spontaneous knowledge of the maker released from the domination of thought as a "thinking of thinking".

The construction process of making (türkü) has a momentary character that reveals the meeting with the known and unknown. This understanding of the betweenness behind this mode of dwelling in everyday life might be traced in order to discuss the existence of the spatio-temporal continuity. To this aim, the existence and the spatio-temporal performance of the in-between is being searched through the phrase of "the front of their home", a motif encountered widely in many türkü. Implying the imagination between both feelings and thinking that melts into a coherent whole, the motif "the front of their home" opens up a phenomenon of "frontness". As an actual case, a couple of vernacular middle-Anatolian settlements, Germir, Darsiyak, Reşadiye, Nize and Talas, are studied.

In contrast to present understanding, having an omni-directional character, this frontness does not indicate a Cartesian direction. Contrary to the ontic character of façade, the frontness having the "in-between" character of the "thing" has an ontological condition. Moreover, this "frontness" folds and unfolds a world of in-between expressing the spatio-temporal modes as a meeting place of everyday life: around a fountain, a staircase, a niche, a door or a step in the street, a world is built up. Unfolding the relations as betweenness, fronts are not the positional parts of the objects, but an ongoing spatio-temporal performance of the things revealing the belonging togetherness of man and place. In this manner, frontness expressed in the phrase of "the front of their home" in many türkü reveals the thingly character of the "in-between" that gathers a world around it. These fronts open themselves to the possibilities. Through the nights and days, seasons and hours, a number of activities call "the front of their home". There are many fronts at different levels depending on the complexity of interaction; sometimes the whole street, sometimes an opening such as a doorway, a window, and even a hollow on the wall or sometimes just a piece of stone. One front opens to one another continuously. Through these openings, the sense of in-between makes someone feel "being-at-home" in vernacular Anatolian settlements. "Being-at-home" in this mode calls for worlds of meeting between earth and sky in Heideggerian manner.

Keywords: Dwelling, hermeneutic-phenomenology, traditional Anatolian settlements, türkü (Turkish folk song).

Giriş

Günümüzde kentsel ölçekte sınırlar çizen imar uygulamalarından, apartman dairelerindeki iç ve dış ayrımını vurgulayan duvarlara kadar keskin sınırlarla çevrilmiş olan yaşamımız, yerle olan ilişkimizde kopuşa neden olmuş, mekânsal süreklilik kaybolmuştur. Mimarlık eyleminin bir mutlaklıkla ele alındığı ve yalnızca binaların önemsendiği böyle bir ortamda da yapıyı çevrenin bütünlüğünden söz etmek oldukça güçtür. Yapılı çevrenin bütünlüğüne yaklaşabilmek için mimarlık eylemi bütüncül (holistik) bir bakışla değerlendirilmelidir.

Bu durumda Kartezyen anlamda bilişsel süreç, araç ve yöntemlere dayalı olarak mekânı parçalamanın, sınırlandırmanın ve mekânı birbirlerinden ayrı ve yan yana getirilebilecek parçalar olarak düşünmenin karşısında, mekân-zamansal süreklilikteki ilişkiler şiirsel düşünme yoluyla nasıl kurulabilir? Bu soruyu anlamaya yönelik araştırma, mekân-zamansal sürekliliği var eden ilişkilerin “ara”larda kurulduğu düşüncesiyle yola çıkmaktadır. İnsan ve yer birlikteliğinin parçalanarak mekânsal eylemliliklerin zayıflamasına neden olan günümüz anlayışının karşısında aralar, karşıtlıklar dayatmayan, ancak gündelik yaşamdaki mekân-zamansal konumlanmaları bir aradalık durumu olarak açan yerler olarak kabul edilebilir.

Bu makalede “ara”ların mekân-zamansal sürekliliğin kurulmasında “oluşturucu” olan niteliklerini araştırmak amacıyla bir üsluba, akıma, moda göre biçimlenmeyen, taş ustalarının ve yapı malzemesinin sınırlılıkları içerisinde olsa da, kullanıcıların gündelik yaşamları doğrultusunda oluşan, yaşam ve yer olanaklarının örtüştüğü geleneksel dönem Orta Anadolu yerleşmelerinden Talas, Nize, Germir ve Reşadiye çalışma alanı olarak seçilmiştir. Şiirsel düşünme yoluyla yaşamın örtüsünün yere büründüğü bir yerleşimdeki “ara”ları anlamak, niteliksel mimari ve çevre tasarım çalışmaları kapsamında, hermeneutik-fenomenolojik bir araştırma olarak değerlendirilecektir. Anadolu’da yaşayanların yaktıkları ve bir şiirsel düşünme biçimi olarak kabul edilebilecek türkülerdeki yerleşmeye ilişkin anlatıların izini sürerek, mekân-zamansal eylemliliklerin araştırılması önerilmektedir.

Hermeneutik-fenomenolojik araştırmanın doğası

Günümüzde geleneksel Anadolu dönem yerleşmeleri üzerine yapılan araştırmalar genellikle niceliksel mimari ve çevre çalışmaları kapsamındadır. Parçacı ve envanter çıkarma amaçlı bu çalışmalar, insan deneyiminden bağımsız olarak inşa teknikleri, yapı ölçü ve oranları, biçimsel estetik ve tarih gibi alanları içermektedir. Oysa niteliksel çevresel tasarım çalışmalarından hermeneutik-fenomenoloji Kartezyen geleneğe bağlı olan epistemoloji temelli anlayışların aksine, insan yaşamının yer ile olan ilişkisini ontoloji temelli bütüncül bir bakışla açığa çıkarma konusunda bir yol önerebilir. Kartezyen düşünme biçimini eleştirerek, çağdaş Batı felsefesinde kültür ve insan varlığına yeni bir radikal yaklaşım öneren hermeneutik-fenomenoloji, insan varlığının anlamına ilişkin serimlemeler yapan Martin Heidegger’in geliştirdiği bir yöntemdir.

Mimari ve çevre tasarım araştırmalarında hermeneutik-fenomenolojinin ana hedefi yaşam-dünyasının oluşumlarını anlamak ve anlamını yorumlamaktır. İnsanların gündelik yaşamında farkında olmadan içinde olduğu bu dünyanın tanımlanması, Heidegger (1962)’nin “dünya-içinde-olma” düşüncesine dayanmaktadır. İnsanın dünyaya fırlatılmışlığının, dünya-içinde-olmasının varoluşsal bir anlatısı da evde-olmaktır (Bollnow, 1967; Bachelard, 1969). Fenomenoloji de insanların sorgulamadan kabul ettikleri bu gündelik yaşam dünyasını anlamaya çalışan bir yol oluşturmaktadır. Fenomenolojik bir araştırmada bina yapımı, biçimsel estetik, tarih gibi alanlar ikinci planda kalır ve bunlar yalnızca insan deneyimiyle ilişkili olduğu ölçüde ele alınırlar. Genellikle gizli olan, ilk bakışta fark edilemeyen bu gündelik insan aktiviteleri ve paylaştıkları eylemler fenomenlerdir ve öncelikle bunlara odaklanılır. Fenomenoloji, yaşam-dünyasının somut fenomenine tümevarımsal olarak yaklaşırken, onların genel örüntülerini vurgulamaktadır. Ortak deneyimin bu örüntü ve yapıları, pozitif bilimin somut, bağsımsızlaştırılmış kavramlarının karşısı anlamlar taşımaktadır.

Hermeneutik-fenomenolojik yöntem, insan bilimlerinin başvurduğu temel varsayımlar ve ni-

telikleri içeren felsefi bir çerçeve önermektedir. Araştırma üç adımda ilerlemektedir: Fenomenle karşılaşmaları dinleme ya da sorgulama, kayıtları gözlemlene ve değerlendirme. Hermeneutik-fenomenolojik yöntemin ardındaki kuram, bir araya getirilen bulguların nasıl uygulanacağı sorununun, epistemolojik ve ontolojik varsayımlarının araştırılmasıdır.

Şiirsel düşünmede yerleşme

Düşünürler düşünmeyi çok farklı biçimlerde tarifler: Descartes ve Locke'a göre "kavram ve fikirleri zihnin önüne getirme süreci", Berkeley ve Hume'da "zihindeki bir dizi ardışık fikir ve imgelerin yapılanma süreci"; Hobbes'a göre de "sözel imgelerin içsel konuşma yetisi biçiminde davranışı" (Hendrick, 1995). Heidegger (1977) ise bu tür düşünme biçimlerinin hesaplayıcı, araçsal ve teknolojik olduğunu düşünür. Bu durumda düşünme, şeyleri denetleyen, hesaplayan, doğrunun karşısına yanlışı yerleştiren, iki uç arasında barınan olasılıkları reddeden bir anlayışla değerlendirilmektedir. Çünkü doğru ve yanlışın arasındaki olasılıklar, muğlaklığı beraberinde getirir.

Platon (1992) "Devlet" adlı kitabında bu muğlak düşünmeyi açığa çıkaran şiiri ve şairleri ideal kent için tehlikeli ilan eder. Şiirin bu muğlaklığı ölçülen, belirlenen düşüncenin doğasının karşısında yer almaktadır. Şiir, Platon'un mağara ve idealar kuramında olduğu gibi hakikatten üç safha uzakta olmaktadır. Bu durumda şiir, ontolojik olarak hakikatten uzaklaşmaktadır. Oysa Platon (1992)'ye göre "aynı zamanda aynı şeye ilişkin birbirine karşıt düşüncelere inanılması" imkânsızdır. Aristoteles de benzer bir biçimde "Metafizik" adlı eserinde, "aynı şeyin aynı durumda bir şeye hem ait olması hem de olmamasının kabul edilemez olduğunu" söyleyerek, şiirin ve düşünmenin kopuşunu kabul etmiştir. Bu da aslında varlık sorgusunun üstünün örtülmesine neden olmuştur. Karşıtların arasında olanın dışlanması, bir şeyin başka bir şeye tercih edilmesinin, doğru ve yanlış olanın belirlenmesinden söz etmektedir Aristoteles (Aristoteles, 1952).

Şiirsel düşünmenin muğlaklığı beraberinde getirmiş olduğu suçlaması her düşüncenin ölçüle-

bilir, doğru ya da yanlışlanabilir olanla sınırlandırılması gerektiğini anlatır. Bu durum muğlaklığın açabileceği ufukları reddetmek ve şiirin ve düşünmenin birbirlerinden kopuşunu kabul etmek demektir. Platon'un ve sonrasında da Aristoteles'in önerdiği bu sınırlayıcı ve şiirsel olanı reddeden, doğru ve yanlış olanı ortaya koyan düşünme, iki zıt olanın arasında kalan olasılıkları, "arada olan"ı dışlamaktadır. Oysa bu arada olan, şiirselliğin ve düşünmenin bir bütün olarak var olduğu bir durumu anlatır.

Ölçüt alma: yerleşmenin şiirselliği

Heidegger (1971), Holderlin'in "insan şiirsel olarak yerleşir" dizesiyle aynı adı taşıyan yazısında, yerleşmenin yerleşme olabilmesi için ilk nedenin şiirsellik olduğunu, şiirselliğin yerleşmemize olanak verdiğini anlatmaktadır. Heidegger (1971) şiirsel olarak yerleşmenin, görevleri kendi kültürlerini temellendirecek tinsel ölçümlemeyi, unutulmuş olan sözcüklerde açığa çıkaran şairlerden öğrenmeyi önerir. Şiirin açığa çıkardığı hakikatle insan yaşamını ölçmek, şiirsel olarak yerleşmenin özüdür. Şiir genellikle gerçek üstü, metafizik bir durumu anlattığı yargısının tersine, insanı dünyaya indiren ve onun yerleşmesini anlatan bir niteliktedir. Heidegger (1971) şiiri bu durumuyla bir ölçme olarak anlatır. O'na göre bu tür bir ölçümleme, ikiyi bir araya getiren aradakini ölçer ve bu ilişkiyi kuran niteliksel ölçümleme de Heidegger (1971)'in metninde "ölçüt alma" olarak anlatılmaktadır.

Heidegger (1971) ölçüt-almanın şiirselliğini Holderlin'in "insan bu dünya üzerinde şiirsel olarak yerleşir, bütün meziyetlerine rağmen" dizelerine dayanarak anlatır. Holderlin'in dizelerinde tüm sahip olduklarına rağmen insan, kendisini bilinmeyen, sahip olunmayan hiçliğe karşı ölçmektedir. Çünkü Heidegger insanın varlık içerisindeki konumunu ilahi olan ile ölümlü olan arasına yerleştirir. Heidegger'in düşüncesinde insan kendisini göksel olana karşı ölçmektedir. Tanrı ölçümdür, insanın yeryüzünde göğün altında oluşunu, yerleşmesini anlatır. Şiir bu gökteki görünmeyen, tanrısal olanla, yerdeki arasında bir ölçüt almaktır. Heidegger (1971) insanın bu ilişkisine yerleşme adını verir.

Türkü yakma: bir ölçüt alma yolu

Yaşam alanı tüm duyumlarımıza yöneliktir. Görmeyen ve duymayan birisinin yürürken bile yaşamın ritmini hissedebildiği düşünüldüğünde, varlığın yalnızca görme veya işitme gibi belirli duyulara indirgenemeyeceği anlaşılmaktadır. Oysa genelde birçok sanat biçiminin tek bir duyuya ilişkin olduğu düşüncesi yaygın bir kanıdır: müzik işitme duyusuna, resim de görme duyusuna yönelir. Ancak sanatın insana olan etkisini araştırdığımızda aralarındaki ilişkinin çok daha karmaşık olduğu görülür.

Batı literatüründe resim, heykel ve hatta mimarlık görsel sanatlar olarak kabul edile gelmiştir. Anadolu’da ise resim ve heykel gibi görsel nesnelere yoktur. Bu yoksunluğa inançların yol açtığı kabul edilse de, Anadolu’nun sanat anlayışını kategorik alanlara indirgemek doğru bir yaklaşım değildir. Bu anlamda Anadolu sanatı tasarlanan ürünlerin oluşturduğu kategorik bir alan olmanın ötesinde, yaşam koşullarının var ettiği maddi ve manevi değerlerin somutlaşmış bir alanıdır.

İnsanı dünyaya taşıyan ve onun yerleşmesini anlatan bir nitelik taşıyan şiir, Anadolu yerleşmelerinde yaşayanların yaktıkları türkülerle örtüşmektedir. Anadolu’da yaşamın şiiri olarak kabul edilebilecek türküyü tek başına sanatsal bir kategori olarak ele almak, onun gündelik yaşamdan gelen bir ses olduğunu gizler. Türkü, kişi tarafından yakılan ve daha sonra da topluma mal olarak kuşaklar tarafından taşınan sürekli bir oluş halindedir. Türkü yakan kişi, bir sanat ürünü peşinde değildir. O, şiirsel bir yolla yaşadıklarını anlamak ve anlatmak istemektedir. Onu harekete geçiren bir şeyin kokusu, rengi, bir olaydır. Türkü yakma Anadolu insanının yaşamlarının anlamı üzerine farkındalıklarını anlatan bir dünyayı oluşturmaktadır. Türkü, basit kurallar ve tekniklerle duyguların anlık inşa edilmesini, açıkta olan ve örtülü olan arasında salınan bir şiirsel düşünme biçimini anlatmaktadır.

Türkülerin oluşma süreci-bütünün nasıl olacağı kaygısından uzakta-duyguların ve bilmenin oluşturduğu anlık bir nitelik taşır. Türkü yakanın kendiliğinden olan bu bilgisi, hesaplayıcı dü-

şünmeden uzaklaşan ve şiirsel düşünmeye olanak veren bir durumdur. Şairin yaptığı ölçümleme, türkü yakan kişinin yaptığı aynıdır. Önceden hesaplamadan, yaşam alanından soyutlanmayan, ancak bütününün hakikatini anlamaya yönelik türkü yakma, insanın kendisini dünya içinde bir oluşa bırakmasıdır. Türkülerde çoğu zaman kafiyeye uydurmak için söylenen sözcüklerin anlamsızlığında, anlamlı bir deneyimin örtük izleri vardır. Bu anlamsız sözcüklerin içerdiği olanaklıklar dünyasında birbiriyle örtüşen bu türden pek çok dünya içerisinde aynı anda yaşanmaktadır.

Türküler gündelik yaşamdaki eylemleri, duyguları açan ve örten bir doğaya sahiptir. Türkülerde sözcüklerin güçlü bütünlükleri ve bunların ritmik niteliği türkü motiflerini oluşturur. Bu motiflerin yerel ya da bölgesel olarak bir coğrafyada tekrarlanması, yaşayanların ortak deneyimlerini ve dolayısıyla da bir sürekliliği anlatmaktadır. Türkülerde motiflerin tekrarlanma niteliği doğaçlamaya açıktır. Ne anlama gelirse gelsin motiflerin oluşturduğu bütün, parçaların toplanması sürecini değil, bir akışın sürekliliğini anlatmaktadır. Herhangi bir türkü motifi bir başka örnekte, yeni bir bağlam içerisinde, kendi anlamından bir şey kaybetmeden yer alır. Türkü motifleri gündelik yaşamdaki yürüme, nefes alma, konuşma, yeme, içme gibi eylemlerin oluşturduğu sürekliliklerin içerisindeki temel motifleri açığa çıkaran bir doğaya sahiptir. Örneğin bu çalışmada bir fenomen olarak ele alınan “evlerinin önü”, gündelik yaşamın mekansal konumlandırmalarını anlatan bir türkü motifi olarak düşünülmektedir.

Aralar: bir arada olanların yeri

Arapça’da “arâ”, 1. mıntıka, bölge 2. Komşuluk 3. Avlu 4. Çıplaklık 5. Geniş, çıplak arazi (Devellioğlu, 1999) anlamlarına gelir. Bir taraftan bir alanı, bölgeyi, bir mekânı anlatırken, bir taraftan da bir komşuluğu, şeylerle olan ilişkiyi anlatmaktadır. Bir mekân, bir ilişki olan “ara” aynı zamanda da iki olgu ya da olayın arasında bir zamandır. Dilin bu söylemi “ara”nın çok katmanlı bir anlatıma sahip olduğunu göstermektedir.

Mekan ve zaman ifade eden aralar, yapılı çevrede mekansal ve zamansal olarak süreklilikler kurar. Bu süreklilikte aralar iç/dış, yukarı/aşağı, alt/üst, orada/burada, şimdi/sonra gibi mekân-zamansal konumlanmaların bir aradalığını üstlenmektedir. Örneğin iç ya da dış arasında kalan, iç ve dışın sınırlarını içermeyen yerler olan aralar, iç ve dışı birlikte barındırır; içerde ve dışarıda olmaya özdeş, ancak iç iken dış, dış iken iç olma durumlarıyla da onlardan ayrıdır. Özdeşlik ve ayrımı birlikte barındıran aralar, konumlanmalarla inşa edilmektedir. “Yerleşmek, İnşa Etmek, Düşünmek” adlı yazısında Heidegger (1971) insan varlığının varoluşunun yerleşmede yattığı düşüncesiyle mekânın ne olduğunu anlamaya çalışırken, hakiki mekânın şeylerin üzerinde bulunan konumlanmaları anlatan bir alan olduğunu düşünür. Bu durumda mekân, konumlanmalarla inşa edilmektedir. Konumlanmalar da şeylerin konumlarından kaynaklanmaktadır.

Bu niteliğiyle ara, bir mekân ve diğeri arasında kalan bir mekân tanımından farklıdır. Mimar Aldo Van Eyck da mekânsal sürekliliği, bu tür bir arada kalan mekânın değil, tanımlanmış ve eklemlediği her iki mekânın da eş zamanlı farkındalığına neden olan bir ara mekânın oluşturabileceğini anlatır (Kultermann, 1993). O’na göre mekânsal süreklilik kavramının çağdaş ifadesinin ve iç ve dış, bir mekân ve diğeri arasındaki her eklemlemenin silinme eğiliminin ötesinde süreklilik, her iki tarafta da vurgulananın eş zamanlı farkındalığına neden olan tanımlanmış ara mekânlar yoluyla geçişleri eklemlemek olarak anlaşılmalıdır. Ancak bu mekânların tanımlanması onların işlevlerinin mutlaklaştırılması anlamına gelmemektedir. Bu durumda aralar, belirli bir amaca yönelik olarak tasarlanmayan mekânlar olarak kabul edilebilir. Oysa mimarlık alanında mekânlardan söz edilirken onların belirli bir amaca yönelik olarak tasarlanmış olduğu kabulü ile çeşitli sınıflandırmalar yapılır. Örneğin bir pişirme mekânı yemek hazırlamak içindir, bir yatma mekânı uyumak içindir, böyle bir durumda aralar hangi eylemler içindir?

Aralar bizlere ne yapacağımızı söylemezler; biz aralara roller biçeriz, ancak onlar da farkında

olmadan bizi yönlendirirler, çünkü onlar bizim henüz düşünmediklerimizi de içlerinde barındırırlar. Bu durumda aralar yerleşmenin zengin olanaklarını içeren, önceden tasarlanmayan (hesap edilmeyen) bir şiirselliği anlatan mekânlardır. Dolayısıyla aralar önceden hesap edilen bir sürecin ürünleri olarak değil, mekân-zamansal eylemlerin olagelmesi anlamında değerlendirilmelidir. Çünkü bir yer ne kadar çok tanımlanırsa, o kadar çok olasılıklara karşı direnç gösterir. Oysa mutlak olmayan bir tanımlama mekân-zamansal eylem ve sürekliliğin arttırılmasını sağlamada yeni yollar açabilecektir.

Geleneksel Anadolu yerleşmelerinde araların hermeneutik-fenomenolojisi

Bu çalışmada bir fenomen olarak ele alınan “evlerinin önü”, gündelik yaşamın mekan-zamansal süreklilikteki konumlandırmalarının açığa çıktığı düşünülen bir türkü motifidir. Evler, orada (o yerde) yaşayanların evleridir. Bu çoğulluk yerleşmenin ve yaşamın bütünlüğü içerisinde tekil eve indirgenmez. Evlerinin ifadesi de onların evlerine aittir ve bu bütünlüğü onunla/onda yaşayanlarla birlikte anlatır. “Evlerinin önü” ifadesi de bu bütünlüğün konumlanmalarını çoğul bir biçimde ifade eder. Dolayısıyla “evlerinin önü” motifi tek bir konumlanma anlatmakta, ancak gündelik yaşamın içerisindeki çok çeşitli konumlanmaları anlatmaya yönelik olarak kullanılmaktadır. “Evlerinin önü zerdali dalı”, “evlerinin önü kuyu”, “evlerinin önü taşlık” gibi türkülerde kullanılan ifadeler “önündeliğin” çok farklı yorumlamalarla anlatıldığını gösterir.

Türkülerde sıklıkla geçen ve bir mekân-zamansal durum anlatan bu motif, bütün bir örüntüde “önünde” olmanın, yan yana durmanın olanaklarını çağrıştıran bir fenomendir. Bu yan yana durma parçaların yan yana gelmesi ile değil, bütünü oluşturan birlikteliklerin oluşması olarak anlaşılmalıdır. Ön, Türk Dil Kurumu’nun sözlüğünde “bir şeyin esas tutulan yüzü” ya da “arka karşıtı” olarak tanımlanır. Oysa “evlerinin önü” motifindeki “önündelik” ifadesi “arkasında” olmayı çağrıştırmayan, dolayısıyla kesin bir yön anlatmayan bir konumlanmadır. “Evlerinin önü” ise evlerin esas tutulan bir yüzü ve diğer

yüzleri ayrımını ya da evlerin arkası karşılığı-
nın varlığını dile getirmez.

Önüdelik fenomeni, tek bir yön doğrultusunu anlatmanın ötesinde, bir yerde birçok karşılaşmayı dile getirir. Bir şeyin altında olmak, başka bir şeyin önünde, yanında, üstünde konumlanmanın ya da bir eylemin bir başka eyleme, bir yerin başka bir yere olanak vermesinin anlatısı olabilmektedir. Çok katlı bu karşılaşmalar mekân-zamansal deneyimlerin gündelik yaşamda nasıl çeşitlendiğini anlatmaktadır. Bu durumyla “evlerinin önü” motifindeki öünüdelik, çok çeşitli olanakları içinde barındıran bir ifade olarak kabul edilebilir. Bu motif yardımıyla geleneksel Anadolu yerleşmelerinde araları fenomenolojik olarak araştırmak, gündelik yaşamdaki konumlanmaları anlamakta etkin bir yol olarak düşünülebilir. Bu motifin birçok türküde tekrarlanması, “evlerinin önü”nün kuyu, taşlık, yol, eşik, ağaç gibi şeylerle farklılaşan bir ara olarak “birbirine ait olma”, etrafında bir dünya kurma durumunu beraberinde getirdiği düşünülmektedir. “Evleri(nin) önü” ifadesindeki “nin” iyelik eki, orada yaşayanların evlerinden söz etmektedir. Ancak bu iyelik durumu tek bir evin tek bir sahibi anlamını taşımamaktadır. Onların evleri vurgusu, o yerleşmenin bütünlüğü içerisinde, yine oradaki yaşamın bütünlüğünü ve sürekliliğini anlatan bir ifadedir. Çünkü türkülerde “evlerin önü” gibi yalnızca bir ev ve onun önü (evler ve önleri) ayrımının ifadesinin yerine, onların evlerinin önü ifadesinin kullanılması, evlerin ve insanların, ya da orada yaşamın bir bütün olarak anlatılmak istenmesindedir.

“Evlerinin önü”

Gündelik yaşamda bir ağacın, bir çeşmenin, bir merdivenin, bir nişin, bir kuyunun, bir basamağın etrafında bir dünya kurulur. Birçok gündelik eylem gece ve gündüzün, mevsimlerin, saatlerin geçişiyle “evlerinin önü”nde geçmektedir. Öünüdelikler vardır burada, yaşamdaki etkileşimlerin özelliklerine göre değişen. Bazen tüm bir sokak, bazen bir kapı eşiği, bazen bir pencere, bazen bir kuyu, bazen duvardaki bir delik, bazen de tek bir taş parçası “evlerinin önü”nü oluşturur (Şekil 1, Şekil 2). Bir öünüdelik, diğer bir öünüdeliğe sürekli olarak açılmaktadır.

Şekil 1. Evlerinin önünde kuyu

(1)

(2)

Şekil 2. Evlerinin önünde bir basamak, bir ağaç

Evler aynı taş duvarların arkasındadır. Evleri gizleyen aynı taş duvarlar, evlerin orada varlığını açığa çıkarır. Onların dünyaya katılması bu taş duvarların aynılığıyla olmaktadır. Taş her yerdedir; dokunun fraktal pürüzlülüğü sessizce ya da yüksek sesle taşın üzerinde, içinde, etrafında buluşmaya çağırır. Taş taş üstünde, taş taş yanında bir türkü ya da kilim motifi gibi görünmeyen bir bütünlük içerisinde kendini açığa çıkaran bir oluşturmaktadır. Tekrar eden bu örüntü yaşamın ritmik boyutunu çınlatır. Ancak bu tekrar değişime ve dönüşüme karşı duran katı bir belirlenim üstlenmez. Aksine taşın tekrarı her ölçekte ve anda yaşama nefes aldırılmaktadır.

Aynı taşlar arasında bir sokakta giderken aralanan bir kapıdan bir dünyanın örtüsü kaldırılır. Bir sokakta giderken aralanan sokak kapılarına gözleri kaydıran aynı taşların bej ve grimsi rengini değiştiren oradaki, avludaki sardunyalardan ve yaprakların renkleridir. Anadolu insanı taşı sevmiş, onu boyamamış, gündeğümünde taş

düşen güneşi sevmiştir. Renklilik rengarenk giyinen Anadolu kadının giysilerinde, diktiği çiçeklerde, ağaçlarda çeşitlenir. Aralanan kapılardan düşen renk, aynı taşların arasında hareketlenmektedir (Şekil 3).

Şekil 3. Kapı aralığı, Reşadiye, 2005

Aynı taşlar arasındaki yolculuk bazen bir evle karşılaşır. Sokağın sonundaki bu evin önünde çıkmazlar vardır. Çıkmaz sokakların başka sokaklara çıkmazlığı sokakta yürüme eylemini kesintiye uğratmaya yetmez. Bu defa ev sokağın sürekliliğini sağlamaktadır. (Şekil 4). Evlerinin önünde bu çıkmazlar sokağın başlangıç ve bitişlerini bir araya getirir.

Şekil 4. Gazi Çıkmazı, Kayseri, 2007

Evlerin sokağın sürekliliğini sağlaması yalnızca çıkmazlarda gerçekleşmez. Bazen sokaklarda bir eve doğru yürürken ev saygıyla altından geçmemize izin verir (Şekil 5). Bu durum, yönelmenin sağlandığı bir mekânsal konumdur. Köşeler şaşırtıcı bir şekilde ev altlarını oluşturmuştur. Bu yer *kabaltı* olarak adlandırılır -kab

oda, *kabaltı* oda-altıdır. Bu oda altının altındalığı aşağı/yukarı, iç/dış, alt/üst, orada/burada, ön/arka katlanmalarını bir mekanzamansal süreklilik olarak açığa çıkarır. Sokağı örten, çocukların gölgesinde kümelendiği bir serinleme arasıdır kabaltı... Evin altının buraya düşürdüğü derin gölge, kabaltının ağzından içeri sokulan ışık ile gün boyunca değişen ışıklı ve gölgeli yüzeyleri oluşturur. Kabaltında ev sokakla bütünleşir, bu defa evler sokağı yeryüzüne nispet gökyüzünde paylaşmaktadır. Kabın altında olanı sokağın üstünde olanla buluşturan “kab”, arada olandır.

Şekil 5. Kabaltı, Ali Saib Paşa Sokağı, Talas

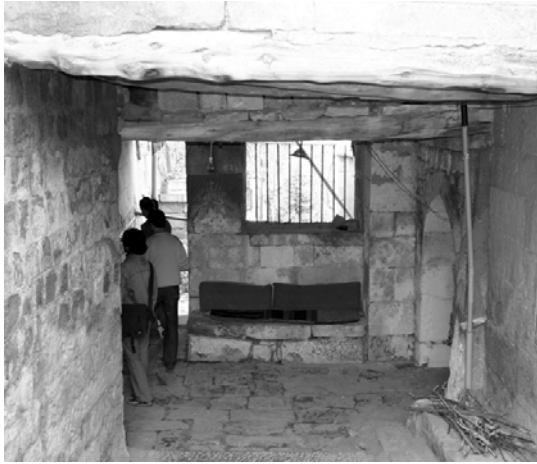
Bu yerleşmelerde insanın sokakta yürürken kendisini bir oda altında bulması çok olağandır. Bu ortak deneyimin oda-altı yeri, evlerinin önünde olmanın çok çeşitli olasılıklarını Nize yerleşimindeki bir sokakta gösterir (Şekil 6).

Nize'deki bu sokak bizi yukardan karşılayarak aşağıda, sokak üstünde bir köşe oluşturan sedirle buluşturmaktadır. Bu köşe oda altındadır ve sokağa kısa bir ara verdirir. Bu ara, iki açıklığı da bir kemerle bir başka araya, bir diğer kemerin ardındaki kapıyla da eve açılan ve yukarıda odayla buluşturan kapıyı bir araya getirir. Oda altı aynı zamanda evin avlusuna bir merdivenle akar; avlunun üstündedir. Sedir oda-altında bir pencerenin önündedir. Bu duvar açıklığı oda-altından avluya akan bir ara konumundadır. Oda altı bu arada sedirde oturmak, insana nerede olduğunu tanımlama zorluğu vermesi ile oldukça şaşırtıcı bir deneyim sunar. Fakat gündelik yaşamda bu bir sorun olarak duyumsanmaz; insan kendisini kolaylıkla bu arada otururken bulabilir.

(1)

(2)

(3)

(4)

(5)

Şekil 6. Kabaltında farklı konumlanmalar

Oda-altında bir sedirde oturmak, sokağın avluya, sokağın evle, evin avluya karşılaşmalarının yeridir. Burası önlerin oluşturduğu görünmez bir küreye benzer-yerin üzerinde, odanın altında, sokağın ortasında, kapının önünde, avlunun üzerinde olmanın çok katlılığını oluşturan.

Evlerinin önünde kapı önü eşikler gündelik yaşamın merkezini oluşturur. Taşın sertliğini yumuşatan eşikteki minder, içerinin dışarıya katlandığı bir konumlanmayı çağırılmaktadır (Şekil 7). İçbükeyliği ile içindelik oluşturan kapı önlerinin tüm örüntüde yaşayanların gündelik yaşamı paylaştığı sokağa açılması ile eşik bir aradır. Eşik bu konumda içi dıştan, avluyu sokaktan ayırmayan, ancak bir “ön”ün diğer bir “ön”e akışını sağlayandır.

(1)

(2)

Şekil 7. Eşikdeki minder, Talas

Talas'ta evlerinin önünde evlerinin önünde eşikte oturan iki kadın evlerinin kapılarını aralık bırakıp oturmaktalar (Şekil 8). Gündelik kıyafetleri içinde bir yandan el işi yaparken ya da akşam için yemek hazırlarken, bir yandan da sohbet ediyorlar. Peki, bu kadınları burada oturtan ve kapılarını aralık bıraktıran nedir? Bu soru birçok şekilde cevaplandırılabilir. Ancak bu sorunun gerekçesi, cevabı kendisi verir: yalnızca “orada” oturmak. Kapı önlerinde oturmak bu yerleşmelerde gündelik yaşamın ortak deneyimidir ve tasarlanmış ya da programlanmış bir eylem değildir. Yaşamın ve mekânın geleneksel dönem yerleşmelerinde dinsel inançlara bağlı olarak içe dönük olduğu genel kabulünün aksine, aktüel gerçeklik tamamen başka bir şey söylemektedir: Kapı önleri gün ışığının ve gölgenin, ahşabın ve taşın, taş ve minderin, duvar ve zeminin, şimdi ve sonranın şiirsel olarak katlandığı bir öndür. Kapı önlerinde oturan kadınlara kapıyı aralık bıraktıran, sokakta otururken evlerinin içinde olma halini de yaşama istekleridir. Sokak, evleri ile karşılaştığı yerde bir ev olabilmektedir.

Şekil 8. Evlerinin önünde kadınlar el işi ve yemek hazırlığı yaparken, Talas, 2005

Evlerinin önü, avluda olmanın anlatısıdır. Sedirlerde, kilimlerde, kuyu başlarında, ağaç altında, köşkte oturmanın, ocak başında yemek pişirmenin, avluda oluşturduğu köşelerin varlığıdır avluları “hayat” yapan. Hayat çoğunlukla evlerinin avlusunda geçtiği için avlu “hayat” adındadır. Birbirlerine yaklaşan Anadolu evlerinin önünde hayat vardır: Evlerinin önü “hayat”ın-içinde-olmanın anlatısıdır. Gökyüzüne açık olan hayat dünyasal aktivitelerin geçtiği aralarla, merdiven basamaklarının, bir ocağın, bir kuyunun, bir ağacın, bir çeşmenin, bir havuzun, bir sedirin etrafında kurulan dünya ile katların katlandığı bir aradır. Bu durumuyla hayat, birçok önün birbirine katlandığı konumlandırmaları barındıran önlerdeki karşılaşmalardır.

Evlerinin avlusundan kapı eşikleri, evlerin sofasına katlanır (Şekil 9). Eve girmenin, evden çıkmanın, insanlarla buluşmanın, oturmanın, kalkmanın, ibadet etmenin, uyumanın yeri sofa, eyvanın, mutfağın, kilerin, odaların açıldığı bir aradır. Sofa evin bütün hallerini kendisinde toplamaktadır. Yukarıya çıkma, bir odaya diğerine geçme olanağını sağlayan sofa; sofa evdeki tüm hareketi üstlenmektedir. Sofanın önüdeliği, evlerinde gündelik yaşamın bütün olanakları ve eylemliliğinin bu arada toplanmasındandır.

Evlerinin sofasına açılan odaların içeri çağırın kapı eşikleri seki altlarıdır (Şekil 10). Seki altları kapı eşikinde taşlık köşeleridir. Bu araların adı “eşiklik”tir. Eşiklik orada alttadır. Eşikliği seki altı yapan, oturma köşesine iki ya da üç ayakla çıkılan sekinin kendisidir.

Şekil 9. Fırıncılar evi sofası, Germir

Sekiye seki altından ayıran basamaklar ve ahşap korkuluklardır. Seki altı sert bir dokunuşa, ayak-kabıllara aittir; seki ahşabın gıcirtısını tattıran bir yumuşaklıkta, ayağa... Sekinin ahşap yumuşaklığında pencerelerinin önünde sedirler durur (Şekil 11). Sedirler sekinin yumuşaklığını pencere önünde oturmaya taşımaktadır. Sedirler sekiyle birlikte üsttedir. Sekinin sürekliliğinde sedirlerde oturulmasını kilimler, halılar, minderler, yastıklar sağlar.

Şekil 10. Seki altı-sekilik, fıırıncılar evi, Germir

Şekil 11. Sekilik-sedirde oturma, fıırıncılar evi, Germir

Seki altı eşiklikte ayakkabıların çıkarıldığı nişler vardır; eşiklikte bu nişler “pabuçluk”tur (Şekil 12). Pabuçluk nişindeki şeyleri sekiden ayıran eşikliğin sekiden altta olmasındadır. Nişlerde duran ayakkabılar, seki basamaklarından ayrıdır. Orada ayakkabıların yerindeliği pabuçluk nişlerinde olmasında ve ayakkabılarla sekiye çıkılmamasındadır. Seki altı eşikliklikler seki önleridir. Sekialtının sekiliğin önündeliğini, sekide üç taraftan çevrili sedirlerde sekialtına doğru oturma sağlar. Sekialtı sekiliğin ve kapının önündedir. Sekialtının sofa ve seki arasındalığı, sofadan kapıyla, sekiden basamakla yaklaşmayı bir birinden ayırmasında ve bir araya getirmesindedir. Sekide sedirde oturma, önünde seki-altı duvarındaki şerbetlik nişine yönelir (Şekil 13).

Şekil 12. Seki altında pabuçluk, Germir

Şekil 13. Şerbetlik nişi, Germir

Evlerde nişler duvarlarda yerindedir. Nişler şeylerin yeri olarak kendileri de bir yerdir. Her duvar nişinin adı ayrıdır; adlarını kullanımlarından alır: Yüklük, çubukluk, kavukluk, testilik, öteklük, fincanlık, peşkirlik, lambalık, tembel deliği. Yüklük nişi gündüzleri uyuma eylemini barındırır.

Evlerdeki nişler, yerden bağımsız mobilyaların aksine anlamlı sınırları, konumları ve yönlendirmeleri ile yaşamlarımızda dokunulur haldedir. Evlerle süreklilik içerisinde nişler insanları, araçları, eylemleri bir dünya içinde bir araya getirmekte, böyle bir dünyayı görünür kılmaktadır.

Sonuçlar

Temsili düşünce sistemimizde bir binanın genellikle dört cephesi olduğu kabul edilir: ön, arka ve yan cepheler. Oysa türkülerdeki “evlerinin önü” motifi, bir binanın dört ana yönden iz düşürüldüğü bir temsil ortamının ifadesi değildir. Dolayısıyla bu motif mekân-zamansal ilişkilere Kartezyen düşünme biçiminin dışında bir bakışı gerektirir. Çünkü “ön”, bir nesne ve onun ön tarafı, arkası karşıtı gibi Kartezyen çağrışımlar yapan bir kavramın tersine, türkülerde dile gelme biçimiyle “etrafında bir araya getiren”, “bir dünya kuran” olarak ontolojik bir anlam taşır. Bu anlamda etraf ya da çevre, insan ve onun çevresi gibi nesne-özne ayrımını dayatmayan, ancak bir bütünlük içerisinde olandır.

Geleneksel Anadolu yerleşmelerinde aralar, önceden biçimlendirilen (tasarlanan), belirli bir işlevi dayatan, keskin sınırlar çizen bir oluşum yerine, gündelik yaşamın içerisinde olanaklar sunan, önüdelikleri bir araya getiren ve bu niteliğiyle mekân-zamansal sürekliliği kuran şeylerin yeridir. Araların bir dünya oluşturan şeylik karakteri olan geleneksel Anadolu yerleşmelerinde önüdelik, konumlanmalar ve karşılaşmalar sürecinde “evde-olma” durumunu açığa çıkarmaktadır. Böylece sokaklar, sokaklarda köşe başları, köşe başlarında çeşmeler, kuyular, kapı önleri, kabaltları, pencere önleri, avlular, avlularda köşkler, ocaklar, çeşmeler, ağaçlar, havuzlar, kuyular, evlerde sekilik etrafında çok çeşitli konumlanmalar gibi dünya içinde yerleşme durumları, bu yerleşmeleri “ev” yapmaktadır. Tür-

külerde “evlerinin önü” motifindeki mekan-zamansal ilişkileri açığa çıkaran ve evlerin bütününden bağımsız bir yeri anlatmayan “önünelik”, gündelik yaşamdaki karşılaşmalarla bütün yerleşme boyunca bir Dünya içinde “evde-olma” duygusunu veren araları oluşturmaktadır.

Kaynaklar

Aristoteles, (1952). *Metaphysics*, Ann Arbor, New York.
Bachelard, G., (1969). *The poetics of space*, Beacon Press, Boston.
Bollnow, O.F., (1967). *Lived-space* in Lawrence, N., ve O'Connor, D., eds, *Readings in Existential Phenomenology*, Prentice Hall, 178-186, New Jersey.

Devellioğlu, F., (1999). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.
Heidegger, M., (1962). *Being and time*, Blackwell Publishers, London.
Heidegger, M., (1971). *Poetry, language, thought*, Harper & Row, New York.
Heidegger, M., (1977). *What is called thinking?* in Krell, D.F., eds, *Basic Writings*, 365-393, Harper & Row, New York.
Hendrick, T., (1995). *The oxford companion to philosophy*, Oxford University Press, Oxford.
Kultermann, U., (1993). *Architecture in the 20th century*, Van Nostrand Reinhold, New York.
Platon, (1992). *Republic*, Hackett, Indianapolis ve Cambridge.